

М.М. ЗЕРКАЛЬ

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ (1991-2012 рр.)

На основі різнопланових наукових джерел досліджено історіографію проблеми освіти етнічних меншин на теренах України в роки незалежності. З'ясовані напрямки історичних досліджень, підходи різних науковців, політиків, дослідників, та ступінь її розкриття на сторінках наукового доробку вчених, простежено трансформацію підходів до вивчення.

Ключові слова: освіта, етноси, політика, школа, регіони.

В житті української багатонаціональної країни державні органи влади, науковці мають приділяти пильну увагу міжнаціональним стосункам заради уникнення конфліктів, а відповідно і руйнуванню економіки та територіальної цілісності країни. Аналіз науковцями в своїх роботах питання освіти етнічних меншин демонструвало значне розмаїття підходів, як і в офіційних документах законодавців та урядовців. Таким чином актуальним є питання історіографічного аналізу наукового доробку істориків за роки незалежності, методичку підходів до вивчення об'єкту та напрямків дослідження. Важливим чинником активізації досліджень з історії етноменшин стало ухвалення у червні 1992 р. Закону України „Про національні меншини України” та перші реальні кроки, що були зроблені по шляху його виконання. Етноси України практично одержали право задоволення освітніх потреб рідною мовою. Було дано старт для розбудови мережі навчальних закладів різних типів. Запропонована модель гармонізації міжетнічних відносин, зорієнтувала дослідників на вивчення історичних, освітніх, соціальних, демографічних, культурних та інших аспектів розвитку етнічних груп. При цьому помітним було те, що увага істориків була більш прикута до попередньої епохи. Очевидно, що такий підхід був зумовлений тим, що на початку 1990-х років у вітчизняній історичній науці бракувало способів і методів осмислення поточних подій і явищ. Не мали фахівці і системи оціночних суджень, а також параметрів, за якими можна було б вимірювати інституційні зрушення в українському суспільстві. До цього слід додати і деякі об'єктивні чинники, зокрема несформованість джерельної бази тощо. Однак, протягом цих років вдалося закласти наукову і фактологічну базу для підготовки узагальнюючих праць.

Магістральними напрямками історичних досліджень ставали проблеми: теоретичних засад етногенезу, державної політики в сфері національних відносин, правового захисту етноменшин; дослідження історії життєдіяльності етносів, узагальнення досвіду задоволення їх запитів в тому числі і освітніх; з'ясування ставлення неукраїнців до відновлення незалежності України, їх участі в українському державотворчому процесі.

Плідній розробці історичних проблем сприяв доступ дослідників України до праць зарубіжних фахівців. Все це сприяло оволодінню відповідним категоріальним інструментарієм.

В Україні почали з'являтися праці конкретно-історичного, довідкового, методологічного характеру, матеріали конференцій, „круглих столів”, окремі статті, огляди тощо. Вказана тематика зайняла широке місце на сторінках наукових і науково-популярних видань.

Низка праць різних жанрів з проблем історії етносів була опублікована Головною спеціалізованою редакцією літератури мовами національних меншин.

Практично першими історичними нарисами про життєдіяльність етносів України були статті вміщені в довідково-енциклопедичних виданнях [1, 2]: «Греки», «Німці», «Поляки», «Росіяни», «Румуни», «Угорці», «Євреї», «Болгарии». Саме тут йшлося про етнонаціональне відродження етносів як в контексті історичного досвіду, так і про міжетнічне спілкування, про етнічну освіту і виховання за умов державної незалежності. Практично ці публікації призупинили процес замовчування теми етноменшин, і спрямували дослідників на новий продуктивний напрям роботи.

Освітня сфера етноменшин висвітлювалась історіографією шляхом аналізу функцій установ освіти. Автори, що досліджували проблеми євреїв, поляків, татар, угорців, показували роль у формуванні нових навчальних закладів органів державної влади, органів самоорганізації етносів. Виокремимо передусім доробок В. Яремчука, І. Агафонової, О. Беляєва [3, 4, 5].

Другий період характеризувало те, що на даний час відбувалася активізація пошуку шляхів щодо формування нового стилю історичного мислення, вироблення ефективних пізнавальних схем та методологічних канонів. Крім того, більш конкретно визначилися об'єкт і предмет дослідження, зросло й певне «державне замовлення» на написання праць з історії України. Ухвалення в 1994 р. Державної програми відродження та розвитку освіти національних меншин України на 1994 – 2000-і роки передбачало створення системи етнічної освіти. Потребувались нові підходи до висвітлення мотивів створення та діяльності національно-культурних товариств етноменшин. Конституція України 1996 р. гарантувала державне сприяння розвитку освіти, мови та інших визначальних самобутність чинників.

У числі узагальнюючих праць найбільший інтерес становить двотомна історія України за редакцією В. Смолія [6], де було викладене на той час нове бачення проблем історії, у тому числі й тих, що дотично стосувалися долі етноменшин.

В другій половині 1990-х років серед усього комплексу наукової продукції вигідно почали позиціонуватися монографічні роботи Ю. Зінченка, В. Васильчука, присвячені або окремим етноменшинам, зокрема, євреям, німцям, кримським татарам, або окремим сферам їх життєдіяльності, в тому числі і галузі освіти [7, 8]. Разом з тим мусимо констатувати, що таких робіт було мало. Більшість з них, що були опубліковані протягом усього періоду незалежності, були підготовлені на матеріалі 1920 – 1930-х років. Цінність цих робіт для нашого дослідження полягала в тому, що вони дали змогу простежити у хронологічній послідовності мотиви постановки різних проблем етнічного розвитку України, з'ясувати рівень їх розв'язання, вплив на них ідеологічної та політичної кон'юнктури.

Чимало робіт на початку 1990-х років було підготовлено, як відповідь на дискусію навколо ролі національної ідеї в державотворчому процесі. Передусім це роботи М. Вівчарика, С. Падалки, В. Панібудьласки [9, 10].

Знаковою подією у студіюванні етнічної історії став третій період, який протікав з початку 2000-х років до верхньої хронологічної межі дослідження. Протягом цього періоду напрацьовувались теоретичні, методологічні передумови для правдивого відтворення історії етноменшин. Завдання необхідності консолідації етносів у єдину українську націю, європейської інтеграції України актуалізували дослідження напрямків діяльності державних органів влади, що опікались освітніми питаннями, установ освіти національно-культурних товариств, форм міждержавної співпраці у галузі освіти.

У фундаментальних монографічних дослідженнях, виконаних на академічному рівні [11], проблема освіти етноменшин розглядалася у комплексі проблем етнополітики, а також у сюжетах, які стосувалися розвитку культури та освіти. Для цих робіт був властивим методологічний підхід, який базувався на ідеї прогресу, поступального розвитку, позитивізму. В підтвердження демократичних цінностей культивованих в незалежній державі автори вибудовували фактологічний ряд культурних товариств, який підтверджував розвиток національно-культурних товариств, їх участь в перебудові навчально-виховного процесу шкіл (розширення мережі шкіл, у яких навчання велося мовами етноменшин). Як інформативний матеріал подавалися дані про кількість недільних шкіл та кількість дітей, які у них навчалися.

Окремо слід зупинитися на історіографічному доробку О. Рафальського. Автор монографії [12], досліджуючи на широкому історіографічному і фактичному матеріалі провідні тенденції розвитку знань з історії етноменшин, подає аналіз праць, опублікованих після проголошення незалежності України. За підрахунками дослідника проблеми духовності етносів посідали чільне місце в доробку науковців, протягом 1990–2000-х років було опубліковано близько 600 публікацій. Узагальнений у них фактичний матеріал, давав змогу відтворити загальну картину реалізації етнічними групами України своїх запитів та інтересів у сфері освіти. Автор зазначає, що дослідники даного періоду перебували на державницьких позиціях і пов'язували розвиток етнічної освіти головним чином з реалізацією Державної програми

відродження та розвитку освіти національних меншин України, дії чинного законодавства, налагоджених форм міжнародної співпраці [12, с. 355].

Багатопланова проблема національного відродження на різних етапах історії України була завжди пріоритетною у дослідженнях фахівців Інституту історії України НАН України. Після підписане в 1993 р. угоди та плану наукового співробітництва між Інститутом історії України НАН України та Центром неоелліністичних досліджень Національного елліністичного дослідницького фонду Греції та створення Кабінету українсько-грецьких відносин, було започатковано великий дослідницький проект, який мав на меті висвітлення проблем історії українських греків. Співробітниками відділу було підготовлено низку фундаментальних робіт, присвячених культурно-освітньому розвитку греків. Передусім це роботи Н. Терентьєвої, Л. Якубової [13, 14].

Однією з перших узагальнюючих наукових праць з етнічної історії окремого етносу було видання підготовлено на академічному рівні «Греки на українських теренах» [15]. Автори М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь відтворили кілька пластів етнічної історії українських греків: загально історичний та етнополітичний розвиток, історія окремих родів та визначних особистостей тощо. У восьмому розділі книги «Національне відродження греків у незалежній Україні (1991 – 2000 рр.)» значна увага приділена формам громадської самоорганізації греків, участі у розгортанні грецького національного руху незалежної держави, а також у стислій формі відтворено роль освітніх установ у поверненні грецької мови. Напрямки співпраці у галузі освіти України і Греції тощо.

Окремий сегмент історичної літератури представлений роботами присвяченими освітньому співробітництву України з країнами історичними Батьківщинами менше Польщею, Росією, Угорщиною, Молдовою тощо. Здебільшого ці роботи виконані у форматі дисертацій за спеціальністю «Всесвітня історія», або монографічних узагальнень. Слід виділити праці А. Малюської, Т. Рендюк, В. Гарагонича [16, 17, 18].

Серед інших джерел, є підручники і посібники, які мають, як відомо, специфіку власного створення і характер викладу матеріалу і займають проміжне становище між науковими і науково-популярними виданнями. Передусім це видання підготовлені А. Пономарьовим, С. Макарчуком [19, 20].

Проблемі національно-культурного відродження етноменшин в 1990–2000-х років було присвячено кілька дисертаційних досліджень. Необхідно зазначити, що в них не висвітлювалися спеціально проблеми розвитку освіти. В роботах Т. Рендюк, І. Мащенко, А. Гаджамана [21, 22], А. Малюської проблеми освіти розглядалися в контексті культурницької діяльності національно-культурних об'єднань чи етнонаціонального розвитку окремих регіонів України. В дослідженні І. Мащенко в окремому розділі, присвяченому напрямкам діяльності національно-культурних товариств зазначається, що освітній напрям був чи не найголовнішим, а недільні школи, курси та факультативи стали основною формою оволодіння рідною мовою для окремих представників етносів.

Протягом досліджуваних років підготовлено дисертаційні роботи присвячені відродження етнокультури окремих етносів: німців (В. Васильчук), росіян, татар (О. Латишева), греків [23, 24].

Певною фронтальністю серед них вирізняється докторська дисертація В. Васильчука, у якій автор у двох розділах розглянув якісні зміни в розвитку форм громадської самоорганізації, відродженні етнічної самобутності, показав засоби формування своєрідності німецького етнічного середовища та утвердження його як чинника української нації. Серед тенденцій і пріоритетів розвитку етнокультури, автор виокремлює і освітні зміни, зокрема ті, що пов'язувалися з створенням навчальних закладів етнічного типу (недільних шкіл), роботи навчальних закладів з етнічним компонентом тощо.

Окремо слід сказати про внесок у дослідженні проблем етнонаціонального відродження науковців зарубіжжя. Їх важливість полягає передусім в тому, що дослідники діаспори вибудовували дослідницькі схеми, спираючись передусім на продуктивні методи дослідження, а також залучали значний масив фактологічного матеріалу, недоступного для широкого кола вітчизняних вчених. Так, канадський історик П. Магочій [25, 26] услід за Р. Шпорлюком виокремив одну із стадій національно-культурного відродження етносів України – поширення через освіту, школи і видання, знань про національну спадщину, яку вже зібрано, або яка

збирається. К. Вітман дослідила особливості формування моделей етнонаціональної політики окремих країн постсоціалістичного простору, зумовлені історичним досвідом.

Проблема відродження й розвитку освіти етнорешень висвітлювалася в історичній літературі, авторства істориків вихідців з того чи іншого етнічного середовища, і виконаній на замовлення національно-культурних товариств, асоціацій тощо. Серед авторів таких видань Ф. Горовський, Я. Ханігсман, А. Найман, С. Єлісаветський (історія євреїв України); Є. Селянська, Є. Сінкевич, Ю. Богуславська (історія поляків України); А. Дингес (історія німців України); Ш. Кайбуллаєв, Д. Алілова (історія кримських татар) [27, 28, 29, 30]. Цінність цих робіт в тім, що автори вибудовували основні напрямки розбудови етнічної освіти в цілому, детальному аналізі, зроблені державою кроки в напрямку створення та функціонування навчально-освітніх закладів. Також заслуговують на увагу сегменти, у яких розглядалися питання розвитку початкових, середніх навчальних закладів.

Дослідники, які представляли такі напрямки як етнополітологія, політологія, етнологія природно виявляли інтерес до доленосних для всіх етносів України актів: «Декларації про державний суверенітет України» (1990); «Акту проголошення незалежності України» (1991); «Декларації прав національностей України» (1991). Аналізуючи їх, О. Антонюк, Ю. Римаренко, В. Нікітюк та інші науковці звертали увагу на значення етнополітичних факторів для утвердження суверенітету України, побудови правової держави і створення демократичного суспільства [31, 32]. З урахуванням того, що в Україні проживало понад 130 етнічних груп, їм гарантовано право вільного національно-культурного розвитку, користування рідними мовами у різних сферах суспільного життя, включаючи освіту.

Вітчизняні етнополітологи, аналізуючи напрямки державної політики щодо меншин, зазначають, що їй була властива лінія на збереження самобутності, гарантували свободу у мовному, освітньому питаннях. Крім того, ними проводились дослідження політичної реакції та лінію поведінки етносів та проголошення незалежності, форму державності в Україні, осмислювали особливості розвитку як найбільш чисельних меншин, так і порівняно невеликих етнічних груп.

Освіта етносів розглядалася в контексті осмислення історії етнонаціональних процесів у низці фундаментальних академічних виданнях [33].

Розумінню загальних тенденцій етнополітичного розвитку України сприяли і такі узагальнюючі праці авторства В. Кременя, В. Ткаченка, Д. Табачника [34, 35, 36].

Незважаючи на широкий спектр наукових праць з етнополітичної тематики, етноосвітній досвід у генезі етнонаціональної ідентичності не став предметом комплексного наукового дослідження.

З огляду на нагальність розбудови громадського суспільства важливим постало з'ясування обставин адаптації етносів, які повертались на батьківщину з місць депортацій. До обґрунтування необхідності та аналізу шляхів розв'язання цієї надскладної проблеми долучалися українські дослідники В. Котигоренко, О. Голенко, О. Бажан, Ю. Данилюк [37, 38, 39].

На цьому тлі вигідно позиціонується робота В. Котигоренка, де автор, розглядаючи механізм соціальної адаптації кримськотатарських репатріантів (економічний контекст, психологічні та культурно-цивілізаційні параметри, політичні особливості), зауважує, що задоволення їх освітніх потреб стало чинником забезпечення миру та злагоди на півострові.

Кримськотатарська проблема стала предметом постійної уваги фахівців Інституту політичних і національних досліджень НАН України. Вона стала особливим суспільно-історичним сюжетом, дослідження якого набуло багатостороннього підходу. Виокремлення основних тем, в річниці яких здійснювалися історичні та політологічні дослідження проблеми, здійснено у статтях М. Панчука [40]. Особлива цінність розвідок автора, що полягає в дослідженні теми в контексті загальних тенденцій історіографічного процесу на вітчизняних теренах, а також в обґрунтуванні автором необхідності і шляхів подолання негативних стереотипів в науковому осмисленні та суспільних оцінках ролі кримськотатарської спільноти в давній і сучасній історії України – стереотипів, нав'язаних науковій громаді й широкому суспільному загалу. Широкий комплекс проблем соціальної адаптації кримських татар розглядався у фундаментальних роботах І. Кураса [41].

Проблеми відродження освіти євреїв вивчалися співробітниками відділу єврейської історії та культури Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. Відділ почав діяти у складі інституту з 1992 р. в результаті трансформації Кабінету єврейської мови, літератури та фольклору. Лише протягом 1992 – 1999 рр. у відділі було підготовлено шість дисертаційних досліджень, опубліковано дев'ять монографій. В роботах А. Подольського аналізувалась єврейська освітня традиція і єврейська освіта в Україні, роль мови в культурно-освітньому відродженні, окремі аспекти традиційної єврейської педагогіки тощо [42].

Серед пріоритетів етнополітологів були проблеми полі етнічного суспільства, як складової становлення новітньої демократичної української державності. Розпочався непростий процес зміни схеми історії України, скеровування її в річище утвердження української поліетнічної політичної нації, врахування історії етнічно неукраїнського населення, перебігу його розвитку у складі українських державних утворень. Виконані в цьому ключі роботи О. Майбороди, Р. Чілачави, Т. Пилипенко, А. Павловського [43, 44]. Задоволення освітніх потреб етнорешення подавали в контексті участі в цьому процесі держави. Автори наголошували на провідній ролі органів влади у сприянні поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві тощо.

Темі історичної освіти, проблемі підготовки шкільних підручників з історії формування спільної історичної пам'яті присвячували свої розвідки Г. Касьянов, О. Удод, В. Масненко, П. Полянський, М. Мудрий, В. Верстюк, Я. Грицак, І. Гирич, О. Толочко [91, 92].

Таким чином, огляд історіографії та іншої літератури свідчить, що серед праць немає комплексних досліджень проблеми відродження та розвитку освіти етнічних меншин України впродовж 1990–2000-х років. Вона стала об'єктом вивчення багатьох науковців і потребує подальшого глибокого дослідження. Ми усвідомлюємо, що представлений матеріал не є вичерпним, проте в плані наступності дослідницьких кроків ми спробували просунути уперед у напрямку осмислення змін у вітчизняному етнічному освітньому просторі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – 508 с.
2. Межнациональные отношения: термины и определения: – К.: Наукова думка, 1991. – 406 с.
3. Агафонова І. Історія і культура національних меншин як об'єкт наукового дослідження / І. Агафонова // Відродження – 1993. – №9. – С.13–21.
4. Беляев О. Спираючись на давні традиції Відродження культур національних меншин, досягнення та проблеми /О. Беляев // Політика і час. – 1994. – №7. – С.27–31.
5. Яремчук В.Д. Татари в Україні (Історико-політологічний аспект) / В.Д. Яремчук, В.Б. Безверхий // Український історичний журнал. – 1994. – № 5. – С. 23–29.
6. Історія України: нове бачення: у 2-х т. / за ред. В.А. Смолія. – Т.1. – К.: Вид-во „Україна”, 1995. – 350 с.
7. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.): [моногр.] / В.М.Васильчук. – К.: Вид-во КНЛУ, 2004. – 340 с.
8. Зінченко Ю.І. Кримські татари: історичний нарис / Ю.І. Зінченко. – К.: Вид-во мовами національних меншин, 1998. – 205 с.
9. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: Документи і матеріали /В.Ф. Панібудьласка (ред.). – К.: Вища школа, 1997. – 583 с.
10. Вівчарик М.М. Україна в етнонаціональному вимірі / М.М. Вівчарик, С.С. Падалка. – К., 1999. – 135 с.
11. Литвин В.М. Служити живому життю народу / В.М. Литвин. – К.: ВД „Лі-Терра”, 2004. – 448 с.
12. Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис / О.О. Рафальський. – К.: Полюс, 2000. – 447 с.
13. Терентьева Н.А. Греки в Україні / Н.А. Терентьева. – К., 1999. – 132 с.
14. Якубова Л.Д. Маріупольські греки: етнічна історія (1778 – початку 30-х років XX ст.) /Л.Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України, 1999. – 331 с.
15. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / [М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь]. – К.: Либідь, 2000. – 488 с.
16. Гарагонич В.В. Транскордонне співробітництво України. Мости через кордони /В.В. Гарагонич. – Ужгород: Карпати, 2011. – 432 с.
17. Малюська А.Л. Проблеми співробітництва України з прикордонними державами в контексті забезпечення прав національних меншин (1991 – 2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.02 „Всесвітня історія” /А.Л. Малюська. – К., 2011. – 20 с.

18. Рендюк Т.Г. Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990 – 2007 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.02 „Всесвітня історія” /Т.Г. Рендюк. – К., 2008. – 18 с.
19. Етнографія України: навчальний посібник /за ред. С.А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 518 с.
20. Пономарьов А.П. Українська етнографія: курс лекцій / А.П. Пономарьов. – К., 1994. – 320 с.
21. Гаджаман А.М. Державна політика України щодо національних меншин (1991 – 2010 рр): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 „Історія України” /А.М. Гаджаман. – К., 2012. – 16 с.
22. Мащенко Ю.І. Національно-культурне відродження етнічних меншин Центральної України в 90-х роках ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 „Історія України” / І.Ю. Мащенко. – Донецьк, 2002. – 19 с.
23. Васильчук В.М. Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – початок ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: 07.00.01 „Історія України” /В.М. Васильчук. – Донецьк, 2006. – 39 с.
24. Латишева О.В. Відродження освіти та культури кримських татар на етапі становлення незалежності України (1991 – 2001): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 „Історія України” / О.В.Латишева. – Харків, 2004. – 19 с.
25. Вітман К. Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн / К. Вітман. – К., 2008. – 407 с.
26. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / П.-Р.Магочій. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
27. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України: матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 14 липня 2010 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 149 с.
28. Евреи Украинцы (краткий очерк истории) / [Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.С., Найман А.Я., Елисаветский С.Я.]. – К., 1995. – 272 с.
29. Поляки на півдні України: історія та сьогодення: у 2-х т. – Т.1. – Жешов, Київ, Миколаїв: Вид-во МДПУ ім. П. Могили, 2008. – 323 с.
30. Крым и крымские татары: краткий библиографический указатель /сост. Ш. Кайбуллаев, Д. Халилова. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2003. – 64 с.
31. Антонюк О. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади / О. Антонюк. – К., 1999. – 272 с.
32. Нікітюк В. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект) / В. Нікітюк. – К., 1996. – 187 с.
33. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років: збірник / відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К., 2002. – 374 с.
34. Кремень В.Г. Україна: альтернатива поступу (критика історичного досвіду) / В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К.: ARC-Ukraine, 1996. – 793 с.
35. Кремень В.Г. Україна: проблеми самоорганізації: в 2 т. / В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – Т.1. – К.: Промінь, 2003. – 383 с.
36. Ткаченко В.М. Україна: проблеми самоорганізації: начерки новітньої доби / В.М. Ткаченко, О.П. Реснт, В.М. Головатюк. – К., 1996. – 104 с.
37. Бажан О. ХХ з'їзд КПРС в долі кримських татар /О. Бажан, Ю. Данилюк //Початок десталінізації в Україні. – К., 1997. – С.122–123.
38. Голенко О. Проблеми дослідження депортованих народів Криму у роки Другої світової війни / О. Голенко // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2003. – Вип.23. – С.97–110.
39. Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.
40. Панчук М.І. Етнополітична історія Криму: до питання історіографії / М.І. Панчук // Історичний журнал. – 2005. – №3. – С.41–56.
41. Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність / І.Ф. Курас. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – 656 с.
42. Подольський А. Єврейські студії в суверенній Україні: розвиток, тенденції, перспективи / А.Подольський // Відродження. Часопис. – 1995. – № 5. – С.19–25.
43. Павловський А.А. Багатонаціональне розмаїття культури України: історія, розвиток, майбутнє / А.А. Павловський. – К.: Знання України, 2002. – 256 с.

44. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / [О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін.]. – К.: Фонд „Європа ХХІ”, 2002. – 312 с.
45. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л.І. Лойко. – К.: ПЦ „Фоліант”, 2005. – 634 с.
46. Кравчук Л.М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми / Л.М. Кравчук. – К.: Століття, 2002. – 392 с.
47. Кучма Л.Д. После майдана: записки президента 2005–2006 / Л.Д. Кучма. – К.: Довіра, 2007. – 688 с.
48. Литвин В.М. Служити живому життю народу / В.М. Литвин. – К.: ВД „Лі-Терра”, 2004. – 448 с.
49. Ющенко В. 100 днів Президентства: пряма мова / Віктор Ющенко. – Харків: Фоліо, 2005. – 221 с.
50. Міжнародні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи / [Д.В. Табачник, Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та ін.]. – К.: Етнос, 2004. – 584 с.
51. Араджиони М.А. Греки Крима и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.): пособие для студентов / М.А. Араджиони. – Симферополь, 1999. – 132 с.
52. Балджи А.Я. Греческие хроники Украины: греческое национальное движение за последних 17 лет. Факты и комментарии. Публицистика. Интервью и репортажи / А.Я. Балджи. – Мариуполь: ЗАО Газета «Приазовский рабочий», 2007. – 522 с.
53. Джемилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джемилев // Кримські татари. Історія і сучасність. – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України. – 1995. – С.5–20.
54. Левітас І. До єврейського ренесансу: розповідь про проблеми євреїв України / І. Левітас // Голос України. – 1992. – 21 січня.
55. Фельдман О.Б. Заради утвердження ідеалів міжнародної злагоди у суспільстві: статті, доповіді, інтерв'ю / О.Б.Фельдман. – Харків: Золоті сторінки, 2004. – 160 с.
56. Атанасова Н. Многонациональный одесский край / Н. Атанасова // ДНК Інформаційно-аналітичний журнал. – 2004. – №5(8). – С.86–89.
57. Етнічна карта півдня України (соціокультурний та етнополітичний аспекти). – Вип.1: Одеська область / за ред. О.П. Якубовського. – Одеса, 1996. – С. 49–56.
58. Супруновський І.П. Представники національних меншин Одещини – рівноправні громадяни вільної України / І.П. Супруновський // Духовність і культура у формуванні особистості та відродженні національної самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Одеса, 1999. – С.19–24.
59. Мала енциклопедія етностановознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол. Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.
60. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000) / Л. Рябошапко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 482 с.
61. Аналіз державної політики України у сфері дотримання прав дітей національних меншин та формування міжкультурного діалогу: проект „Формування міжкультурного діалогу в дитячому середовищі” / [І.С. Жданова, Н.Є. Гусак, А.Г. Зінченко, О.М. Любовець, І.О. Жданов]. – К., 2009. – 64 с.
62. Алмаші М.М. Захист прав національних меншин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 - Конституційне право / М. Алмаші. – К., 2004. – 21 с.
63. Волошин Ю.О. Конституційно-правові засади самоорганізації національних меншин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” / Ю.О. Волошин. – К., 2001. – 23 с.
64. Свірський Б.М. Конституційно-правове положення грецької національної меншини та її асоціації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” / Б. Свірський. – К., 2007. – 19 с.
65. Куць О.М. Етнічнонаціональна свідомість у державотворчих процесах / О.М. Куць, М.П. Мадін. – Харків: ППВ „Новое слово”. – 318 с.
66. Прибыткова И.М. Правовые и гуманитарные проблемы реинтеграции ранее депортированных в Крым: аналитический доклад / И.М. Прибыткова. – К.: Компания ВАИТЭ, 1999. – 264 с.
67. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 175 с.
68. Чернова Л.Е. Етнічнонаціональні територіальні спільноти України як об'єкт соціологічного дослідження / Л.Е. Чернова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Вип. 16. – К., 2008. – С.480–483.
69. Андрущенко В. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. Андрущенко. – К., 2008. – 819 с.

70. Вишневецький О. На шляху реформ. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання: вибрані науково-публіцистичні праці / О. Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2005. – 176 с.
71. Кремень В. Освіта і наука в Україні: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
72. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
73. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття: у 3 кн. / [В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій та ін.]. – К., 2004. – Кн. 1: Пріоритет інтелекту. – 2004. – 636 с.
74. Проблеми і перспективи розвитку середньої освіти в Україні / [О. Коловіцкова, Ю. Луковенко, В. Нікітін та ін.]. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2004. – 64 с.
75. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики /упор. В. Лусь. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
76. Табачник Д. Україна освітня: історія, персоналії, поступ / Д. Табачник. – К., 2007. – 860 с.
77. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
78. Формирование межэтнической и межконфессиональной толерантности в Крыму: мониторинг существующей системы обучения и воспитания, рекомендации по развитию межкультурного образования и этнического просвещения населения: материалы «круглых столов» / под. ред. М.А. Араджиони; Крымское отделение Ин-та востоковедения им. А.Е. Крымского НАН Украины, Таврический центр эллинистики «Эльпида». – Симферополь, 2003. – 272 с.
79. Макдональд К. Образование в многокультурной среде и образование для представителей меньшинств: дискуссионный доклад (май, 1998) [Електронний ресурс] / Кристина Макдональд, Петер Рады, Христо Кючуков; Институт открытого общества, Институт образовательной политики. – Режим доступу: <http://www.opensocietyfoundations.org>
80. Open Society Institute Budapest, Institute for Educational Policy, Multicultural Education and the Education of Minority Pupils, Policy Paper. – February, 1999.
81. Волик Л. Полікультурність особистості майбутнього вчителя / Л.Волик. – К.-Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2005. – 173 с.
82. Гнатюк В.М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів /В.М. Гнатюк. – К.: Сталь, 2006. – 299 с.
83. Гончаренко Л.А. Підготовка вчителів до формування в учнів полікультурної картини світу: навч. посібник / Гончаренко Л.А., Зубко А.М., Кузьменко В.В.; за ред. В.В. Кузьменко. – 2-е видання. – Херсон: РПО, 2010. – 195 с.
84. Кияшко Л.А. Формирование толерантных взаимоотношений подростков разных национальностей и беженцев проживающих в Украине: метод. пособие / Л.А. Кияшко. – К., 2002. – 94 с.
85. Гуменюк Г.М. Формування національної самосвідомості в учнів середнього шкільного віку засобами туристичної краєзнавчої роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / Г.М. Гуменюк. – Тернопіль, 2000. – 21 с.
86. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення інтересів України: аналіт.-інформ. матеріали та ін. / [О.В. Бабак, І.Д. Бех, Т.Е. Василевська та ін.]. – К., 2003. – 191 с.
87. Кобзар Б.С. Виховання патріотизму і формування культури міжнародних відносин в учнів шкіл-інтернатів: метод. рекомендації / Б.С. Кобзар, Є.П. Пустовойтов, Л.С. Дробот. - Інст-т проблем виховання АПН України. – К., 1997. – 59 с.
88. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина / В. Оржехівський // Відродження. Часопис. – 2000. – №1. – С.3–5.
89. Полікультуріка: як організувати виховання міжкультурної толерантності в школі та позашкільній діяльності. – К.: ТОВ „Майстерня книги”, 2010. – 307 с.
90. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України: матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 14 липня 2010 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 149 с.
91. Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти „Доба”. – 2011. – №1. – С.11–27.
92. Історична освіта. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000-х років / відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К., 2002. – 374 с.

N.N. ZERKAL

HISTORIOGRAPHY OF RESEARCHES DEVOTED THE PROBLEM OF ETHNIC EDUCATION IN UKRAINE (1990–2012 YEARS)

On the basis of the raznoplanovykh scientific sources historiography of problem of formation of ethnic menshinstv is investigational on territory of Ukraine in the years of independence. Naprvleniya of historical researches is certain, befit different scientists, politicians, researchers, and degree of it izuchenosti on the pages of nauchnikh labours, transformation of going is traced near a study.

Key words: education, ethnoscience, politics, school, regions

Н.Н. ЗЕРКАЛЬ

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОСВЯЩЕННЫХ ПРОБЛЕМЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНШИНСТВ В УКРАИНЕ (1991–2012 ГОДЫ)

На основе разноплановых научных источников исследована историография проблемы образования этнических меншинств на территории Украины в годы независимости. Определены направления исторических исследований, подходы разных учёных, политиков, исследователей, и степень её изучености на страницах научных трудов, прослежена трансформация подходов к изучению.

Ключевые слова: образование, этносы, политика, школа, регионы.